

УДК 330.341.2: 338.43.01

Ю. М. Лопатинський,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СВІДОМА ТА НЕСВІДОМА МОДЕРНІЗАЦІЯ АГРАРНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Yu. Lopatynskyi,
Doctor of Economics, Professor, Head of the Enterprise Economics Department,
Yurii Fedkovich Chernivtsi National University

CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS MODERNIZATION OF AGRARIAN INSTITUTIONS

Розглянуто характерні риси сучасних процесів суспільної модернізації. Досліджено трансформацію аграрних інституцій у світлі загальних тенденцій постмодернізму. Окреслено свідомі та несвідомі складові інституційних змін.

The characteristics of the current processes of social modernization are considered. Transformation of agrarian institutions in the light of the general trend of postmodernism is researched. Conscious and unconscious components of institutional change are designated.

Ключові слова: модернізація, інституції, аграрний сектор, свідоме, несвідоме.
Key words: modernization, institutions, agrarian sector, conscious, unconscious.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні зміни суспільного порядку характеризуються удосконаленням соціально-економічного укладу, загально-цивілізаційним прогресом, посиленням взаємозалежності й уніфікації господарських устоїв окремих країн. У категоріальному аспекті такі зміни пов'язані з поняттями модернізації та суспільної трансформації. Зазначені процеси безпосередньо стосуються суспільного устрою України, маючи при цьому чіткі секторальні особливості, зокрема щодо специфіки трансформації аграрних інституцій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ринковій трансформації національного аграрного сектора та його складових присвячено праці В. Андрійчука, О. Бородіної, П. Гайдучького, В. Галанця, О. Гудзинського, Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка, О. Могильного, О. Онищенка, Т. Осташко, Б. Пасхавера, І. Прокони, П. Саблука, В. Трегобчука, В. Юрчишина та багатьох інших. Водночас, окресленню свідомих та несвідомих складових процесу трансформації аграрних інституцій приділено недостатньо уваги.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є розгляд характерних рис сучасних процесів суспільної модернізації та процесу трансформації аграрних інституцій як теоретико-прикладних засад окреслення напрямів бажаних інституційних змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Складності й особливості сучасних інституційних змін, які відбуваються в економічних устоях України, зумовлені, зокрема, дуальною взаємопов'язаністю двох суспільних процесів: трансформацією інституційної системи на ринкових засадах і процесами загальноцивілізаційної модернізації.

Новітні процеси модернізації набули широкого розголосу, у тому числі на найвищому рівні [1], у працях вітчизняних і зарубіжних вчених [2—11]. Модернізація в широкому сенсі розуміється як еволюційна зміна суспільства, перехід від одного його типу до іншого. Поряд із еволюційною основою такий процес має характер спрямованої трансформації суспільств, отже на певних етапах, на нашу думку, може мати революційні рушійні сили.

Модернізація з історіософських позицій стосується насамперед макрорівня, тому і вважається комплексним процесом, що охоплює політичні, економічні, соціальні, культурні та інші складові. У наших дослідженнях ми також розглядаємо інституційну модернізацію як цілеспрямовану (здебільшого свідому) зміну інституцій.

Економічна модернізація слугувала базисом створення нових економічних інституцій, сприяла розвитку ринкових відносин, становленню дійових осіб економіки, формуванню та розвитку національного ринку й активному виходу суб'єктів господарювання на міжна-

родні ринки. Економічна модернізація також зумовлює вдосконалення методів економічного регулювання, передбачає інтенсифікацію процесу економічного відтворення тощо.

Політичну модернізацію можна визначити як формування, розвиток і поширення сучасних політичних інституцій і нової політичної структури, раціоналізацію суспільних відносин, які ведуть до формування відкритого суспільства.

Формування відкритого суспільства з динамічною соціальною структурою передбачається також і соціальною модернізацією. Водночас соціальна модернізація виступає джерелом і процесом соціальних конфліктів. При цьому значна частина соціальних змін в Україні 1991—2013 рр. спричинена економічною модернізацією, яка супроводжувалася кризовими явищами. Як справедливо зазначає Л. Лібанова, оскільки криза має не фінансово-економічний, а системний характер, і її коріння криється в загальних суспільних негараздах, зокрема в тотальній недовірі, яка панує в сучасному світі, її подолання пов'язане із модернізацією всього суспільства. Складовими цього процесу є модернізація економіки, модернізація держави та модернізація суспільних відносин, а поєднання і взаємодія всіх трьох суб'єктів обумовлює теоретичну неможливість впливу на будь-яку одну складову без адекватних дій в інших сферах [5, с. 24—25].

Культурна модернізація зумовлює деяку уніфікацію культури і разом із тим базується на розвитку індивідуалізму, змінює психологію поведінки індивідів. У сукупності це зумовлює розвиток постмодерністської парадигми, серед доміантних рис якої — формування нового типу суспільства, плюралізм, багатовимірність, змішання різних традицій і норм.

Постмодернізація розвинутих суспільств передбачає відмову від акценту на економічну ефективність, бюрократичні структури влади, науковий раціоналізм, які були характерні для модернізації, і знаменує перехід до більш гуманного суспільства, де більший простір надається самостійності, різноманіттю і самовираженню особистості [6, с. 179—185].

Як відомо, серед багатьох класифікаційних підходів розрізняють два типи модернізації — органічну (ендогенну, зумовлену внутрішніми чинниками) та неорганічну (екзогенну, яка відбувається як відповідь на зовнішні виклики). Хоча сучасна модернізація розглядається дослідниками скоріше як ендогенно-екзогенний (тобто змішаний) процес. Так, модернізація економічної системи України здійснювалася, зокрема, на засадах запозичення інституцій (інституційної трансплантації), водночас їхнє

становлення відбувалося на старому ментально-соціо-економічному ґрунті, що дозволяє говорити про гібридизацію — схрещування формальних і неформальних інституцій, що належать до різних суспільств.

Чистота наукового дослідження ускладнюється тим, що в Україні процеси ринкової трансформації та суспільної модернізації стартували одночасно, проте їх не варто ототожнювати. Так, щодо Росії, в якій відбувалися схожі з Україною процеси, Т. Заславська [7], В. Ядов [8] та інші зазначали, що посткомуністичні трансформації та модернізація — це принципово різні процеси, адже модернізація спрямована на прогрес, а трансформація супроводжувалася кризовими явищами. Бачимо, що такий підхід цілком прийнятний щодо вітчизняних реалій. В Україні принциповою особливістю становлення ринкової економічної системи є те, що цей процес перетворень розпочався одночасно з побудовою держави (і нових державних інституцій) і відбувався паралельно з ним, з часом поступово відстаючи від нього, оскільки формування державності було здійснено значно раніше, а перехід зі стану транзитивної до соціально орієнтованої ринкової економіки затягнувся. До того ж, процес створення держави доповнюється процесом самоусвідомлення нації і вибору цивілізаційного вектора розвитку. При цьому у поглядах учених і практиків були представлені два дискусійні підходи: 1) щодо необхідності врахування у процесі трансформації національних особливостей; 2) щодо однотипності наукових засад трансформаційних процесів для перехідних економік.

Як відомо, неолібералами був запропонований "простий" шлях ринкових реформ у постсоціалістичних країнах: створити ринкові інституції та забезпечити їхнє ефективне функціонування. Ринкові ж інституції мали виникнути не обов'язково в результаті усвідомленої діяльності людей, а за концепцією спонтанної еволюції Ф. Хайєка, згідно з якою при запровадженні універсальних правил справедливої поведінки, за умов захисту загально визнаної приватної сфери індивідів, сам собою сформується спонтанний порядок людської діяльності, і то набагато більшої складності, ніж той, який можна було б створити цілеспрямованими заходами [14, с. 21]. Та на практиці виявилося не все так просто. У тому ж таки історичному контексті проявилась обмеженість і непридатність у чистому вигляді неоліберальних теоретичних положень для вітчизняної економіки, визначальні моменти чого пов'язані, насамперед, з інерційністю економічної системи,

тобто як з організаційно-економічними, так і з психологічними аспектами трансформаційних процесів, що надзвичайно ускладнює та уповільнює їхнє протікання в перехідній економіці та дозволяє говорити про превалювання не-свідомих факторів трансформації над свідомими. Усе це зумовлює доцільність застосування в дослідженнях концепцій інституціоналізму, де вивчаються й описуються механізми регулювання, впорядкування суспільного життя, діяльності та поведінки людей з урахуванням сукупності прийнятих соціальних норм, звичаїв, зразків поведінки (інституцій).

Розмежування різних суспільних процесів простежується й у сучасних багатолінійних моделях модернізації, для яких характерна відмова від трактування модернізації як єдиного процесу системної трансформації, що викликано можливістю різної поведінки сегментів конкретного суспільства, усвідомленням некоректності інтерпретації модернізації як безперервного процесу, формуванням акценту на комплементарному, взаємодоповнюючому характері взаємозв'язків між різними соціальними факторами та системами [див., зокрема: 9, с. 158—159]. Тож дослідження модернізації та трансформації ґрунтується на різних парадигмах. При цьому можна стверджувати, що "модернізація — трансформація — інституційні зміни" співвідносяться між собою як "загальне" та "часткове".

Інституційні зміни визначають те, як окремі суспільства розвиваються в часі. Такі зміни можуть здійснюватися шляхом поступового приросту (інкрементно) або дискретно (переривчасто). За філософськими підходами безперервність визначає наступність, взаємозв'язок, взаємозумовленість елементів і стану об'єкта (системи, процесу руху, розвитку тощо); переривчастість визначає просторово-часове розмежування останніх. Неперервність у розвитку системи визначає її відносну стійкість; переривчастість виражає перехід системи у нову якість. При цьому еволюційні моделі є сполученням сталості (спадковості) і змін. Дискретність полягає, насамперед, в укоріненні неформальних інституцій у суспільстві. Це визначає природу залежності сьогодення від траєкторії попереднього розвитку ("path dependence").

За висловлюванням Й. Шумпетера, рушієм суспільного розвитку є дія внутрішньої динаміки, адже економічний та соціальний процеси розвиваються за власною інерцією, і ситуації, що виникають у результаті, змушують окремих людей і соціальні групи вести себе у певний спосіб, хочуть вони того, чи ні, — змушують, звичайно, не шляхом позбавлення їх волі вибору, але шля-

хом формування менталітету, відповідального за цей вибір, і шляхом звуження переліку можливостей, із яких цей вибір здійснюється [15, с. 182].

При цьому в окремих економічних системах виразні секторальні особливості. Так, трансформація сільського господарства України відбувається у дивергентних напрямках, що визначається багатогранністю інституційних складових аграрного сектора з урахуванням вектора розвитку національної економіки в цілому. Широкий спектр реформаційних процесів пояснюється складністю перетворень, що відбуваються на різних рівнях інституційної системи. Отже, широта предмета дослідження зумовлює методологічну потребу у використанні системного підходу з доповнюючими компонентами (структурно-функціонального аналізу, синергетики, еволюційної економіки) у рамках загальної методології інституціоналізму.

Застосування концепцій інституціоналізму як теоретичної бази трансформаційних перетворень аграрного сектора має виконувати подвійну роль: 1) пояснювати причини гальмування ринкових реформ і здійснених помилок на цьому шляху; 2) забезпечувати обґрунтування подальших трансформаційних кроків, зокрема з урахуванням секторальних особливостей.

У категоріальному контексті, узагальнюючи сутність інституційної аграрної трансформації, можна визначити її як зміни існуючих інституційних структур (інституцій, інститутів, організацій) та їх якісну заміну, формування нових аграрних відносин, метаморфози поведінки соціальних "акторів" та їхніх позицій у балансі розстановки сил, що відбувається під впливом ендогенних і екзогенних факторів.

У відповідності з цим, завдання аграрної трансформації полягає у визначенні інституційних факторів модернізації, еволюції існуючих інституцій у контексті перспективної інституційної системи сектора, подоланні інституційних обмежень розвитку ринкових аграрних відносин.

Організаційна структура аграрного сектора визначається інституційним наповненням, яке складається з інституцій та їхніх взаємодій. Згідно з нашими поглядами [16], до базових інституцій ринкової економіки необхідно віднести такі: 1) власності; 2) контракції (інституція угод); 3) державного регулювання. Саме на трансформацію цих інституцій і була спрямована першочергова увага при переході до ринкових умов господарювання, а за сутністю модернізаційних процесів їх можна визначити як свідомі.

До похідних (допоміжних, підтримуючих) інституцій, які сформувались або повинні були

сформуватися на основі базових інституцій ринку, на нашу думку, варто віднести такі: підприємництва, форм господарювання, конкуренції, становлення яких відбувалося скоріше несвідомо, під впливом розрізнених дій сукупності дійових осіб економіки.

Водночас йдеться переважно про формальні ознаки інституцій, однак у транзитивних економіках ситуація утруднювалася наявністю неформальних інституцій, які здебільшого є наслідком впливу попередньої суспільної формації та історичного досвіду. Уповільнена трансформація неформальних інституцій гальмує побудову повноцінного механізму ринкових відносин. В Україні давалися взнаки застарілі форми колективної свідомості, що зумовлювало складність формування нових ринкових поглядів у свідомості суб'єктів різних рівнів економічної системи. На нашу думку, в аграрному секторі країни визначальну роль відіграє як становлення формальних ринкових інституцій, так і врахування їхніх неформальних складових, до яких можуть бути віднесені селянські традиції, звичаї, моральні установки, стереотипи, психологічні особливості поведінки селян та ін. Особливе місце займає інституція довіри, на якій базуються економічні відносини. Також важливо зазначити, що сюди належать і відносини, формою виразу яких є, зокрема, "тіньові" контракти. Це визначає неоднорідність інституційного середовища, незбалансоване співвідношення між свідомим та несвідомим формуванням інституцій.

Отже, спонтанного формування інституцій, як реакції на виклик часу (ринкових реформ), в аграрному секторі національної економіки на початковому етапі реформ не відбулося. Як зазначає М. Зверяков, в українській економіці механізм сталого самовідтворюваного зростання на власній основі відсутній [4, с. 19].

Оскільки існують ефективні та неефективні інституції (співвідношенням між якими якраз і визначається реальне економічне середовище), свідоме формування нової інституції має відбуватися як своєрідна інновація. Доцільним є впровадження тільки прогресивних інституцій, покликаних функціонувати ефективно і забезпечувати ефективну діяльність суб'єктів сфери впливу даної інституції.

Функціонування й трансформування аграрного сектора відбувається в рамках певного інституційного середовища, яке виступає як зовнішнє, екзогенне по відношенню до аграрної системи і формується під впливом вітчизняної економічної та аграрної політики, чинників міжнародної інтеграції, глобалізаційних

процесів. Під впливом цих факторів продукується внутрішнє (ендогенне) аграрне інституційне середовище, яке має визначальні специфічні ознаки порівняно з іншими сферами національної економіки.

Важливе значення мають соціальні чинники, які разом з економічними формують середовище функціонування сільського соціуму. Нерозвиненими залишаються громадянські інституції, які повинні давати можливість для формування суспільної свідомості, спрямованої на поліпшення реалізації загальних пріоритетів. Цих же інституцій саме в аграрному секторі країни на сьогодні дуже мало, адже вони не можуть виникати несвідомо. Громадянське суспільство як система самодіяльних і незалежних суспільних інституцій та ініціатив потребує свого свідомого розвитку.

Отже, трансформаційні процеси перехідного періоду характеризуються становленням ринкового інституційного середовища зі складними взаємозв'язками, коли розвиток інституцій змінює саме середовище і навпаки — зміна середовища впливає на еволюцію інституцій та набір їхніх складових. Етапи вітчизняних аграрних трансформацій визначаються свідомою та несвідомою зміною базових і похідних інституцій. При цьому на функціонування систем впливає необхідність і випадковість. Визнаючи детермінованість закономірних взаємозв'язків і причинну зумовленість явищ, для соціально-економічних систем не можна відкидати вплив суб'єктивного чинника, адже рішення приймаються конкретними людьми, у яких свій менталітет, свої інтереси, погляди та настрої, уявлення та сприйняття, які в сукупності становлять неформальні інституції.

Внутрішній зміст аграрної трансформації має бути адекватним ідеальній моделі аграрного устрою, що включає інституційний дизайн, норми і правила, цінності й мотивацію тощо. Взаємодії та організаційно-економічні взаємозв'язки виступають як дієві важелі стійкості системи. При цьому ефективне функціонування інституційних механізмів визначає стійкість аграрної системи в цілому.

Важливу роль відіграють типи зв'язків у системах, що визначають їх окремі властивості та формують цілісність. Наприклад, економічне поле як середовище визначається поєднанням простору і часу діяльності суб'єктів економіки різних типів, формується під впливом устоїв певного типу економічної системи. Економічні системи характеризуються високим ступенем структурної диференціації, за якої відбувається розподіл функцій між окремими інституці-

ями, що за допомогою інституційних механізмів виконують свої відокремлені специфічні функції з урахуванням ієрархічного зв'язку елементів системи. Водночас, за трактуванням А. Гальчинського, сучасні процеси суспільної трансформації мають ознаки міжсистемних перетворень [12, с. 12].

Наростання кількісних та якісних змін у розвитку аграрного сектора повинно відбуватися не спонтанно, а за передбачуваним сценарієм, пов'язаним із програмно-цільовим принципом інституційної трансформації. На перший погляд, програм реформування агросфери чимало, проте, на нашу думку, існуючі тактичні та стратегічні напрацювання в контексті теоретичної бази недостатньо спиралися на ключові принципи модернізму, не враховували наявність неформальних інституцій і необхідність створення формальних. Комплексна програма має розглядатися як категорія розвитку сектора, що є основною метою якісних змін об'єкта трансформації на засадах свідомої модернізації.

Становлення ефективних формальних інституцій та зниження рівня інерційності економічної поведінки суб'єктів аграрних відносин під впливом неформальних інституцій у сукупності призведе до успішного подолання суперечностей перехідного періоду в розвитку національного аграрного сектора. Доказовість перспективності такого варіанта розвитку подій підтверджує висунуту дослідницьку гіпотезу. Саме доповнення модернізації за ініціативою "зверху" віддачею "знизу" дозволить ефективно реалізувати стратегію аграрної трансформації.

Перспективним напрямом є формування і забезпечення ефективного функціонування багатьох інституцій, зокрема: земельних відносин та земельної ренти, підприємництва, агроменеджменту, контрактних та міжгалузевих відносин, об'єктивного ціноутворення, фінансових інституцій, сільськогосподарського маркетингу, державного регулювання та аграрного протекціонізму, ринкової інфраструктури тощо. Звісно, становлення таких інституцій — завдання непросте. Згідно з пропонованими методологічними підходами механізми розвитку аграрних інституцій можуть ґрунтуватися на принципах самоорганізації сектора, а також зовнішнього впливу з переважанням свідомого.

ВИСНОВКИ

Вплив зовнішнього середовища не призвів до ефективної свідомої ринковоорієнтованої трансформації більшості відповідних аграрних інституцій, тобто аграрний сектор слабо реа-

гує на зовнішні "подразники" та сигнали; гнучкість та еластичність аграрних інституцій низька.

У рамках дослідженої інституційної трансформації аграрного сектора виокремлені такі ключові напрями подальших змін:

— підвищення дієвості інституційної та організаційної структур сектора;

— зменшення впливу неформальних обмежень у поведінці селян;

— посилення ролі знань, науки та інноваційного розвитку в інституційних перетвореннях аграрного сектора.

Реалізація теоретико-методологічних принципів інституційної аграрної трансформації пов'язана з безпосереднім виходом на практику управління й господарювання та окресленням механізму подальших змін аграрного сектора національної економіки на засадах свідомої модернізації.

Література:

1. Модернізація України — наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — 416 с.

2. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України: наук. доп. / авт. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. — К.: НАДУ, 2013. — 120 с.

3. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. Відповідальні редактори: І. Коліушко, І. Бураковський, О. Сушко, Є. Захаров, Є. Бистрицький. — К.: Мережа підтримки реформ, 2009. — 123 с.

4. Зверьяков М.І. Ліберальна ідея і модернізація економіки / М.І. Зверьяков // Економіка України. — 2010. — № 7. — С. 11—21.

5. Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. — 2011. — № 1 (15). — С. 24—38.

6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — М.: Аспект-Пресс, 1996. — 414 с.

7. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества: Деятельноструктурная концепция / Т.И. Заславская. — М.: Дело, 2002. — 568 с.

8. Ядов В.А. Россия как трансформирующееся общество (Резюме многолетней дискуссии социологов) / В.А. Ядов // Общество и экономика. — 1999. — № 10—11. — С. 65—72.

9. Побережников И.В. Модернизация: теоретико-методологические подходы / И.В. По-

бережников // Экономическая история. Обозрение / Под ред. Л.И. Бородкина. — Вып. 8. — М., 2002. — С. 146—168.

10. Гавров С.Н. Модернизация России: постимперский транзит: Монография / Предисловие Л.С. Перепелкина / С.Н. Гавров — М.: МГУДТ, 2010. — 269 с.

11. Травин Д., Маргания О. Европейская модернизация: В 2 кн. / Д. Травин, О. Маргания. — М.: АСТ; СПб: Terra Fantastica, 2004. — Кн. 1. — 672 с.; Кн. 2. — 576 с.

12. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновлення парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. — 2012. — № 5. — С. 4-17.

13. Іншаков О.В., Фролов Д.П. Інституція — ключ до розуміння економічних інститутів / О.В. Іншаков, Д.П. Фролов // Економічна теорія. — 2011. — № 1. — С. 52—62.

14. Хайек Ф. Принципи ліберального соціального порядку / Хайек Ф. — У кн.: Лібералізм: Антологія. — К.: Смолоскип, 2002. — С. 19—32.

15. Шумпетер Й.А. Капіталізм, Соціалізм і Демократія / Й.А. Шумпетер. — М.: Економіка, 1995. — 540 с.

16. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектору: інституціональні засади: монографія / Ю.М. Лопатинський. — Чернівці: Рута, 2006. — 344 с.

17. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наукова доповідь / за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 56 с.

References:

1. Modernizatsiia Ukrainy — nash stratehichnyj vybir: Schorichne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy [Modernization of Ukraine — our strategic choice: Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine] (2011), Kyiv, Ukraine.

2. Kovbasiuk, Yu.V., Vashenko, K.O., Surmin, Yu.P., and others (2013), Modernizatsiia derzhavnoho upravlinnia ta ievropejs'ka intehratsiia Ukrainy: nauk. dop. [Modernization of public administration and European integration of Ukraine: Scientific report], NADU, Kyiv, Ukraine.

3. Koliushko, I., Burakovskiy, I., Sushko, O., Zakharov, E., Bystritskiy, E. (2009), Modernizatsiia Ukrainy: vyznachennia priorytetiv reform. Proekt do obhovorennia [Modernization of Ukraine: prioritizing reforms. Draft for discussion], Reform Support Network, Kyiv, Ukraine.

4. Zveryakov, M.I. (2010), "Liberal idea and modernization of economy", Ekonomika Ukrainy, vol. 7, pp. 11-21.

5. Libanova, E.M. (2011), "Modernization of economy of Ukraine in the context of social challenges", Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika, vol. 1 (15), pp. 24-38.

6. Shtompka, P. (1996), Sociologija social'nyh izmenenij [Sociology of social change], Aspect Press, Moscow, Russia.

7. Zaslavskaya, T.I. (2002), Societal'naja transformacija rossijskogo obshhestva: Dejatel'no-strukturnaja koncepcija [Societal transformation of Russian society: Activities and structural concept], Delo, Moscow, Russia.

8. Yadov, V.A. (1999), "Russia as a Transforming Society (Summary of sociologists long discussion)", Obshhestvo i jekonomika, vol. 10-11, pp. 65-72.

9. Poberezhnikov, I.V. (2002), "Modernization: theoretical and methodological approaches", Jekonomicheskaja istorija. Obozrenie, vol. 8, pp. 146-168.

10. Gavrov, S.N. (2010), Modernizacija Rossii: postimperskij tranzit [Modernization of Russia: Post-imperial transit], MGUDT, Moscow, Russia.

11. Travin, D., Marganiya O. (2004), Evropejskaja modernizacija [European modernization], AST, Moscow, Terra Fantastica, St. Petersburg, Russia.

12. Hal'chyns'kyi, A. (2012), "Economic development: Methodology update paradigm", Ekonomika Ukrainy, vol. 5, pp. 4-17.

13. Inshakov, A.V., Frolov, D.P. (2011), "Institution — the key to understanding economic institutes", Ekonomichna teoriia, vol. 1, pp. 52-62.

14. Hayek, F. (2002), Pryntsyipy liberal'noho sotsial'noho poriadku / Liberalizm: Antolohiia [The principles of a liberal social order / Liberalism: An Anthology], Smoloskyp, Kyiv, Ukraine.

15. Schumpeter, J.A. (1995), Kapitalizm, Socializm i Demokratija [Capitalism, Socialism and Democracy], Jekonomika, Moscow, Russia.

16. Lopatynskiy, Yu.M. (2006), Transformatsiia ahrarnoho sektoru: instytutsional'ni zasady [The transformation of the agricultural sector: institutional framework], Ruta, Chernivtsi, Ukraine.

17. Heyets, V., Borodina, O. and Prokopa, I. (2012), Ukrains'ka model' ahrarnoho rozvytku ta ii sotsioekonomichna pereoriientatsiia: naukova dopovid' [Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic reorientation: research report], Ukrainian National Academy of Sciences, Institute of Economics and Forecasting, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013 р.